

DOOR NA DE GEVANGENIS

Recidive en terugkeer in de vrije samenleving

Onder redactie van
JAAP A. VAN VLIET

Door na de gevangenis

Recidive en terugkeer in de vrije samenleving

Onder redactie van Jaap A. van Vliet

ISBN 978 90 8560 402 0

NUR 740

THEMA JKVQ1/JKV

BISAC SOC030000/SOC004000

© 2026 Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Who looks outside, dreams. Who looks inside, awakens.

(Carl Jung)

*'Eerst moet ik u leren lopen, en leren lopen kun je alleen maar
als je begrijpt dat wie zichzelf niet gehoorzaamt, door anderen
geregeerd wordt. Het is veel makkelijker iemand anders te
gehoorzamen dan jezelf meester te zijn.'*

(Irvin D. Yalom)

Inhoud

Inleiding – Door na de gevangenis! Maar hoe?	9
---	---

Jaap A. van Vliet

DEEL 1 – RECIDIVE EN RE-INTEGRATIE

Ervaringsverhaal – De deur	23
-----------------------------------	----

Rens

Hoofdstuk 1 – Recidive en re-integratie: inzichten uit langlopend WODC-onderzoek	25
---	----

M.L. Berghuis, S.E. Boschman & S. Verweij

Hoofdstuk 2 – Nazorg als voorwaarde voor recidivepreventie	39
---	----

Karel van Duijvenbouden

Hoofdstuk 3 – Van Bajes naar Buiten	51
--	----

Ervaringen van (ex-)gedetineerde personen tijdens het re-integratieproces

Jennifer Doekhie, Rosa Koenraadt, Anouk den Besten

DEEL 2 – THEORETISCHE INZICHTEN

Hoofdstuk 4 – De evolutie van straatcriminaliteit	65
--	----

Hybride vormen en veranderende recidivepatronen

Jeffrey Jhanjan

Hoofdstuk 5 – Meer dan opsluiten – ex-gedetineerden aan het woord	115
--	-----

Procedurele rechtvaardigheid

F.M. Yasrebi-de Kom, E. Rodermond & W. Steenbeek

Hoofdstuk 6 – De geboorte van onrecht	133
--	-----

Over circulaire onrechtvaardigheid

Veronique Aicha

Hoofdstuk 7 – Beloningssystemen in de gevangenis en (on)diepe regelnaleving	141
--	-----

Jan Maarten Elbers

Hoofdstuk 8 – Project Plek: Samen bouwen aan herstel	175
<i>Sari Bouwmeester</i>	

DEEL 3 – METHODIEK EN REFLECTIE

Ervaringsverhaal – Niet Fucken Met Mij	185
<i>Rick Kamphuis</i>	

Hoofdstuk 9 – Werkalliantie in justitieel kader	187
<i>Annelies Sturm</i>	

Hoofdstuk 10 – Contact als ‘recidivepreventiestrategie’	209
<i>Petra Schaftenaar</i>	

Hoofdstuk 11 – Schuldenaanpak als sleutel voor succesvolle re-integratie	219
Schulden van justitiabelen als risicofactor én hoe risico’s te beperken	
<i>Gercoline van Beek</i>	

Hoofdstuk 12 – Van genderneutraliteit naar genderresponsiviteit	229
Trauma informed care als sleutel tot herstel bij vrouwelijke forensische patiënten	
<i>Jeantine Stam</i>	

Hoofdstuk 13 – Seksueel grensoverschrijdend gedrag: prevalentie, recidiverisico en behandeling	249
<i>Jan Willem van den Berg & Floor Biesmans</i>	

Hoofdstuk 14 – Circles of Support and Accountability (COSA)	265
Een werkzame aanpak voor het verminderen van zedenrecidive	
<i>Mechtild Höing, Jorg Willems & Netta Lazorgan</i>	

Hoofdstuk 15 – Waardenwerk in het justitieel kader	279
Over de complexiteit van de vraag naar kennis-gestuurd handelen in de praktijk van het forensisch sociaal domein	
<i>Michiel de Ronde</i>	

Personalia auteurs	291
---------------------------	-----

Inleiding

Door na de gevangenis! Maar hoe?

Jaap A. van Vliet

Inleiding: Peter komt terug

Die ochtend was Peter bijna met tegenzin naar buiten gestapt uit het Huis van Bewaring. De deur was achter hem dichtgeslagen als een kluis. Zijn moeder zat in haar auto op de parkeerplaats, vlak tegenover de ingang van de bajes. Hij zag de rook van haar sigaret uit het raampje recht naar boven stijgen in de koude vrieslucht.

Hij wist niet of zij hem had opgemerkt, maar toen hij naar haar auto liep, stapte ze uit, liep om de auto heen, opende de kofferbak en hield het portier voor hem open. Het gebaar was hoffelijk en tegelijkertijd voelde hij een afstandelijkheid die hem een koude rilling bezorgde. Hij gaf haar een vluchtige zoen op de wang, gooide zijn weekendtas achterin en stapte naast haar, voor in de auto.

‘Dag mam’, zei hij.

‘Terug in de echte wereld.’ Ze sprak nu eindelijk, terwijl ze hem voor het eerst vluchtig aankeek. Ze nam een laatste trek aan haar sigaret en maakte een heftige beweging met haar hand, waardoor de brandende peuk tussen haar voeten op de vloer van de auto viel. Haastig pakte ze hem op, opende het raampje weer en gooide hem naar buiten.

‘Dat kan er ook nog wel bij’, zei ze.

‘Waarbij?’

‘Bij jou.’

Hij haalde zijn schouders op. ‘We zijn weer thuis’, mompelde hij.

Hij vroeg zijn moeder wat ze van plan was met hem te gaan doen. ‘Want ik zou wel weer eens even thuis lekker willen douchen. En behoorlijk eten natuurlijk.’

‘Naar huis? Je vader ziet je aankomen,’ zei ze. ‘Je weet hoe hij is. Nee, we zijn nu wel aan de grenzen van onze mogelijkheden gekomen. Ik ga je naar het station brengen, ik geef je wat geld mee en dan moet je maar eens zien dat je zelfstandig wordt en een baantje vindt. En weer aan de studie natuurlijk!’ Zijn moeder was snel het parkeerterrein afgereden, de weg op in de richting van het centrum. Zij zaten zwijgend naast elkaar. Bij het station stopte ze, trok de handrem stevig aan.

‘Zo, tot hier en niet verder.’

Ze pakte een envelop uit haar tas en gaf die aan hem: ‘Hier kun je de eerste dagen wel mee doorkomen totdat je een baantje hebt gevonden. En pak in ’s hemelsnaam je studie snel weer op! Laat maar eens wat van je horen als het beter met je gaat.’

Hij pakte de envelop aan, maakte hem open en zag een paar briefjes, hooguit genoeg om een paar dagen te eten. Op zijn rekening stond ook niet veel meer. Hij gaf zijn moeder een kus.

‘Dank je mam’, zei hij.

Hij stapte hij uit, pakte zijn weekendtas uit de kofferbak en liep in de richting van de stationsingang. Hij keek achterom en toen hij zag dat zijn moeder was weggereden, draaide hij zich om en liep terug, nu in de richting van de Korenmarkt. Hij had het koud in zijn oude zomerjas. Een biertje, misschien twee, daar was hij nu eerst wel aan toe.¹

Dit boek gaat over recidive, maar vooral over de vraag of en hoe recidive is te voorkómen. Daar is al veel onderzoek naar gedaan en er zijn legio publicaties over. Maar de realiteit is dat recidive daardoor niet is uitgebannen. Nog steeds recidiveert 48% van de ex-gedetineerden binnen twee jaar en betreft zo’n 70% van de strafzaken recidive, hetgeen bij elkaar een enorme belasting betekent van het penitentiaire systeem en de Rechterlijke Macht.²

De vraag of *Peter* in het hiervoor geschreven fragment zal kunnen stoppen met crimineel gedrag is niet gemakkelijk te beantwoorden. Alleen de wetenschap dat bijna niemand beter wordt van gevangenisstraf is niet voldoende om criminaliteit, recidive en het gevangenhouden van mensen te verminderen.

1 Fragment uit mijn (nog) niet uitgegeven novelle ‘Peter komt terug’.

2 Zie hiervoor verder hoofdstuk 1 van dit boek.

Het hangt van verschillende factoren af, die in dit boek aan de orde komen, maar het heeft ook een relatie met de vraag hoe detentie op dit moment wordt vormgegeven. Het is behalve afhankelijk van individuele kenmerken van de gedetineerde en in dit boek beschreven wetenschappelijke en praktijkkennis, ook verbonden met maatschappelijke en politieke ontwikkelingen: hoe worden delictgedrag en recidive beschouwd, hoeveel budget heeft de samenleving over voor het verminderen hiervan.

Peter komt vrij na een korte detentie. Dat heeft het risico in zich dat hij in die korte tijd uit zijn sociale context is gehaald, gestopt met zijn studie, zijn huisvesting is mogelijk niet meer beschikbaar en financiële problemen liggen op de loer. Na een korte detentie zal er ook geen uitgebreid re-integratieplan met hem zijn opgesteld. Of hij een ondersteunend netwerk heeft moet worden betwijfeld, gezien de afwijzing door zijn moeder; dan toch maar eerst een bier-tje... Het kan, dat is duidelijk, nog alle kanten opgaan. Misschien is er wel een professional van de reclassering of een andere organisatie die hem een paar stappen verder kan helpen, die echt naar hem luistert, maar ook duidelijk naar hem is en hem waar nodig begrenst.

In dit boek, waarin ondermeer bijdragen aan het Recidivecongres uit 2025 als hoofdstuk zijn opgenomen, zijn er diverse achtergronden en hulpmiddelen te vinden, die professionals kunnen helpen bij het richting geven aan verandering, zowel in het denken als in het handelen van de ex-gedetineerde. Maar niet alleen het denken en handelen van de ex-gedetineerde, zeker ook het handelen van de professional en reflectie op diens handelen komen in dit boek aan de orde; daar zal ik hier niet verder op ingaan, omdat de hoofdstukken voor zich spreken. Wel zal ik in deze inleiding mijn korte bijdrage aan het Recidivecongres onder de titel 'het gesprek aangaan' verder uitwerken in een beschouwing over wat ik in de praktijk van het forensische wonen en begeleiden en de reclassering met regelmaat ben tegengekomen, namelijk *handelingsverlegenheid* van professionals bij het bespreken van lastige zaken.³

3 Deze tekst is een bewerking van een artikel in het themanummer 'Halt aan Recidive: van vroege interventie tot zinvolle detentie', 2026-2 van het tijdschrift *Sozio*. Diverse hoofdstukken in dit boek geven aanknopingspunten om handelingsverlegenheid te doorbreken.

Handelingsverlegenheid

Tussen zorg, veiligheid en autonomie

In de overige forensische zorg verblijven veel cliënten in het kader van een voorwaardelijk strafdeel of een voorwaardelijke invrijheidstelling (VI). Zij worden geplaatst vanuit het gevangeniswezen en door de reclassering, waarmee daarom intensief wordt samengewerkt. Binnen uiteenlopende woonvormen worden deze cliënten ondersteund bij hun re-integratie in de samenleving. Kenmerkend voor deze situatie is de relatief grote vrijheid die cliënten genieten: in forensisch beschermd begeleid wonen zijn zij vele uren per dag buiten het zicht van begeleiders en bij de reclassering zijn ze doorgaans hele dagen niet in beeld.

Dit roept een fundamentele vraag op: hoe kan een professional iemand die in een onvrijwillige positie contact met de hulpverlener moet onderhouden, werkelijk ondersteunen bij het nakomen van afspraken en het werken aan een delictvrije toekomst? De doelen zijn helder: het verlagen van de kans op recidive en het bieden van perspectief op een volwaardig en zinvol bestaan, maar de weg ernaartoe verloopt zelden rechtlijnig.

De aanpak van recidive vraagt van de professional dat hij, in samenwerking met anderen, balanceert tussen zorg, veiligheid en autonomie (Krechtig, 2015). Daarin schuilt een fundamentele spanning: de professional is zowel begeleider als toezichthouder en treedt, indien nodig, ook op als handhaver wanneer risico's onaanvaardbaar toenemen of wanneer justitiële voorwaarden worden overtreden. Toch blijkt er in de praktijk een terugkerend struikelblok: het daadwerkelijk voeren van het moeilijke gesprek. Wanneer een cliënt voorwaarden overtreedt of signalen afgeeft die bijvoorbeeld wijzen op voortgezet crimineel handelen, blijven professionals opvallend vaak zwijgen. Waarom is dit het geval en wat zijn de kosten van zwijgen? Het aangaan van het gesprek, ook als het moeilijk is, vormt een essentiële professionele competentie. Onderzoek heeft aangetoond dat een eenzijdige benadering primair gericht op risico en controle minder effectief is dan een aanpak die naast controle ook aandacht heeft voor responsiviteit, motivatie en de werkalliantie (Menger & Donker, 2016; Sturm, 2026, in dit boek).

Handelingsverlegenheid: een herkenbaar fenomeen

Binnen forensisch beschermd begeleid wonen is het een veelgehoord signaal: professionals die vermoeden of zelfs constateren dat een cliënt zich niet aan afspraken houdt, vinden het moeilijk dit bespreekbaar te maken. De reactie ‘we zijn toch zorgverleners en geen politie?’ klinkt herkenbaar en illustreert een dilemma dat door velen in het forensisch sociale werk wordt gevoeld. De vrees bestaat dat confrontatie leidt tot afhaken van de cliënt en een aantasting van de werkalliantie. Soms wordt de oplossing gezocht in uitplaatsing of terug rapporteren naar het Openbaar Ministerie (OM). Maar het daadwerkelijke gesprek blijft dan achterwege: handelingsverlegenheid. Het wordt omschreven als het onvermogen om adequaat te handelen in situaties die dat wél vereisen, voortkomend uit aarzelingen bij de professional of uit structurele factoren binnen de organisatie.

Handelingsverlegenheid kent meerdere oorzaken. Op het niveau van de individuele professional speelt onzekerheid over de eigen competenties: ‘Heb ik de signalen wel goed geïnterpreteerd?’⁴ en ‘Beschik ik over voldoende vaardigheden om dit gesprek goed te voeren?’ Op het relationele niveau spelen vragen als: ‘Kan ik iemand begrenzen als we nog geen goede relatie hebben opgebouwd?’ En op het organisatieniveau ontbreekt soms de ruggensteun die professionals nodig hebben om moeilijke beslissingen te durven nemen en getwijfeld kan worden aan goede en betrouwbare samenwerking met andere betrokken ketenpartners.⁵ Het gevolg is dat signalen soms onbesproken blijven, terwijl de cliënt verder afdrijft (Grenswijs, z.d.). Kris Vanhoeck (2024), die 35 jaar lang daders van strafbare feiten begeleidde, stelt dat het wederzijdse zwijgen preventieve kansen verspilt. Cliënten zeiden achteraf dat zij in eerdere stadia graag over hun delictgerelateerde gedachten hadden willen spreken met een hulpverlener, maar dit niet durfden uit angst voor een afwijzende reactie. De hulpverlener nam echter evenmin het initiatief. Dat wederzijdse stilzwijgen is kostbaar.

De werkalliantie in het gedwongen kader

Het concept werkalliantie, waaraan in dit boek uitgebreide aandacht wordt besteed in *hoofdstuk 9*, is ontleend aan de therapeutische literatuur. In het vrijwillige hulpverleningskader bestaat al decennialang overeenstemming over

4 Dit is een belangrijk onderdeel van wat wordt genoemd ‘forensische scherpste’.

5 Ook collegiale reflectie is nodig om tot een goede afweging te komen. Zie hoofdstuk 15 van dit boek.

de drie kernkenmerken: overeenstemming over de doelen, overeenstemming over de taken, en een band van vertrouwen tussen cliënt en professional. In het gedwongen kader vraagt de werkalliantie echter een andere invulling, omdat vrijwilligheid ontbreekt.

In het gedwongen kader verwijst de werkalliantie ernaar dat de interactie tussen cliënt en forensisch professional zodanig moet verlopen dat de cliënt in staat is het kader en de condities van diens traject voldoende te aanvaarden, dat een werkbare samenwerking tot stand komt bij het werken aan de doelen en taken, en dat er voldoende binding en vertrouwen in elkaars inzet wordt ontwikkeld (Menger & Donker, 2016; Sturm, 2026).

Onderzoek laat zien dat forensisch sociale professionals soms te zeer zijn geënt op een non-directief relatiebegrip uit het vrijwillige kader. Zij stellen vragen als: 'Kunnen we wel een relatie opbouwen als we toezicht moeten houden?' Maar juist in het gedwongen kader is duidelijkheid over rollen en grenzen een voorwaarde voor een werkbare relatie, niet een bedreiging ervan. Een effectieve werkalliantie in gedwongen kader omvat naast zorg ook controle en naast motiveren ook normeren (Lipsey & Cullen, 2007. p. 297-320). Dit vraagt van de professional een specifiek competentieprofiel. In Nederland werken ruim twintigduizend professionals in een justitieel kader: van reclasseringswerkers en groepsleiders in justitiële jeugdinrichtingen tot gezinsvoogden en begeleiders in tbs-klinieken en de 'overige forensische zorg'. Voor al deze professionals geldt dat de kern van hun handelen ligt in de combinatie van risicobeheersing en (gedrags)verandering: controleren én begeleiden, begrenzen én motiveren (KFZ & Movisie, 2022)

Reactance: weerstand begrijpen en hanteren

Wanneer een cliënt wordt geconfronteerd met vragen over zijn gedrag, is de reactie vaak niet welwillend. De cliënt die dagelijks geld als water uitgeeft zonder zichtbaar inkomen reageert met: 'Zie je wel, je bent net als die andere hulpverleners, je vertrouwt mij niet!' De cliënt bij wie tientallen splinternieuwe telefoons en tablets worden aangetroffen, heeft daar niets mee te maken, die zijn door een vriend achtergelaten en worden morgen weer door hem meegenomen. Dergelijke reacties zijn geen afweer, maar kunnen worden begrepen als reactance: de natuurlijke psychologische respons op de ervaring dat de eigen vrijheid wordt ingeperkt. Reactance doet zich voor wanneer iemand wordt geconfronteerd met maatregelen of besluiten die de ervaren vrijheid inperken (Brehm, 1966). In de forensische context is die inperking constitutief: het kader

is onvrijwillig. Cliënten proberen confrontaties en verantwoording te ontlopen door een façade op te houden, door bijvoorbeeld gesprekken vaag te houden en schuld te ontwijken. Dit is begrijpelijk, maar het onbesproken laten van dit gedrag heeft ernstige gevolgen.

Het begrip reactance helpt de professional dit gedrag niet persoonlijk op te vatten, maar te zien als een signaal van de cliënt: ik voel mij in mijn vrijheid bedreigd en probeer de controle te herstellen. De professionele opgave is dan ook niet het vermijden van confrontatie, maar het hanteren ervan op een wijze die de cliënt ruimte biedt zijn perspectief in te brengen, zonder dat de professional zijn verantwoordelijkheid voor signalering en normering loslaat. Cliënten zullen uiteindelijk, is mijn ervaring, meer respect hebben voor de professional die zich niet laat afschepen.

Procedurele rechtvaardigheid: óók het recht om geholpen te worden

Het gesprek aangaan is niet alleen een kwestie van effectiviteit, het raakt aan een fundamenteel principe van rechtvaardigheid. Procedurele rechtvaardigheid houdt in dat er geluisterd wordt naar hen over wie gezag wordt uitgeoefend, en dat zij daadwerkelijk ervaren dat hun rechten worden gerespecteerd. In de forensische context betekent dit dat cliënten recht hebben op een eerlijke behandeling, transparantie over de redenen van interventies, en de mogelijkheid hun eigen verhaal in te brengen (Yasrebi-De Kom, 2026 in dit boek; Van Vliet, 2025).

Maar procedurele rechtvaardigheid omvat mijns inziens ook het recht om geholpen te worden bij het opbouwen van een nieuwe, niet-criminele toekomst. Een professional die een overtreding of een zorgelijk signaal onbesproken laat, ontnemt de cliënt feitelijk de kans om te worden aangesproken op een moment dat interventie nog mogelijk is. Een professional die eerlijk en consequent in gesprek blijft, die niet wegstapt van signalen, die niet ontwijkt, maar ook niet straft of veroordeelt, toont daarmee dat hij de cliënt serieus neemt: als burger, als mens, als iemand voor wie een andere toekomst mogelijk is.

Van theorie naar het daadwerkelijke gesprek

Kennis van theoretische concepten als het Risk-Need-Responsivity-model (R-N-R), het GoodLives-model en de desistance-theorie is waardevol en vormt een noodzakelijke basis voor professioneel forensisch handelen. Maar deze kennis maakt het voeren van moeilijke gesprekken niet automatisch gemakke-

lijker. De stap van theorie naar het werkelijke gesprek vraagt iets anders: moed, (zelf)reflectie en een organisatorisch klimaat dat handelen mogelijk maakt.

Vanhoeck beschrijft hoe moeilijke gesprekken bijna altijd starten met een verhaal. De cliënt verzamelt moed en steekt van wal of is boos en wil zijn kant laten horen. In verhalen hebben mensen ruimte om hun beleving van de werkelijkheid te delen. De professional die die ruimte biedt, door te luisteren, door dóór te vragen en door niet direct te oordelen, maakt het gesprek mogelijk dat anders niet zou plaatsvinden (Vanhoeck, 2024).

Het omzetten van handelingsverlegenheid naar handelingsbereidheid vraagt om concrete stappen. Op teamniveau gaat het om het bouwen aan een cultuur van veiligheid en vertrouwen, het bespreken van twijfels en dilemma's, het geven en ontvangen van feedback, en het gezamenlijk uitspreken welke grenzen worden gesteld, niet als individu, maar als team. Op individueel niveau vraagt het om het cultiveren van zelfreflectie: Waarom aarzel ik? Wat doe ik als ik niets doe?

Daarin ligt ook een organisatieverantwoordelijkheid. Professionals hebben recht op goede ondersteuning, werkbegeleiding, intervisie, moreel beraad en rugdekking van hun organisatie. Wanneer die ontbreekt, wordt handelingsverlegenheid een structureel probleem dat individuele professionals niet alleen kunnen oplossen.

De kracht van machteloosheid: contact als recidivepreventiestrategie⁶

Niet elke cliënt zal veranderen. Niet elk gesprek leidt tot een doorbraak. Er zijn situaties waarin, ook na alle inspanningen, het gewenste resultaat uitblijft. Andries Baart, emeritus hoogleraar Presentie en Zorg, spreekt in dit verband over de 'onmachtscompetentie': het vermogen om, wanneer probleemoplossend handelen zijn grenzen heeft bereikt, tóch betekenisvol aanwezig te blijven voor degene die hulp nodig heeft (Baart, 2024). Gedragsdeskundigen beloven veel: evidence-based interventies, bewezen methoden, effectieve behandelprogramma's. En inderdaad kan er veel. Maar er is ook veel dat niet of slechts gedeeltelijk lukt. De professional die dit erkent, staat voor een keuze: opnieuw een interventie inzetten die waarschijnlijk ook niet werkt, of een andere weg kiezen, een weg waarin machteloosheid wordt aanvaard en vruchtbaar gemaakt. Baart noemt dit een menselijke, bescheiden benadering: trouw vergezellen, belangstellend blijven, niet opgeven. Dit is geen passiviteit. Het is een actieve keuze voor presentie: aanwezig zijn bij de cliënt, contact maken,

⁶ Zie ook hoofdstuk 10 van dit boek.